

China in de belan

een 18e eeuws Chinees

Een binnenbrandje in februari 2005 richtte fikse schade aan in het Chinees Kabinet in het Haagse Johan de Witt-huis. Ruim twee jaar later is de schade bijna geheel hersteld. Het wachten is nog op het Chinese papierbehang en de inrichting. De restauratie van het stucwerk is inmiddels wel helemaal voltooid. >>

JOHAN DE WITT-HUIS

China is voor de Nederlanders al heel lang een fascinerend land. In de VOC-tijd waren er al handelsbetrekkingen met China. In de loop van de 18e eeuw zien we de belangstelling voor de Chinese cultuur ook haar intrede doen in het Nederlandse interieur. In het midden van de 18e eeuw ontstaan de eerste chinoiserieën op wanden en plafonds. Een fraai voorbeeld is te vinden in Den Haag. Het Johan de Witt-huis aan de Kneuterdijk bevat een schitterend Chinees Kabinet uit het laatste kwart van de 18e eeuw. Strakke en geometrische vormen bepalen de indeling van het stucplafond en de kooflijst. Het kleurgebruik op het stuc voegt daar een dimensie aan toe. Een Chinees papieren behang maakt de ruimte af. Het Johan de Witt-huis is gebouwd in de periode 1652-1655 naar een ontwerp van Pieter Post. De architectuur is een sobere classicistische stijl met een in rusticawerk uitgevoerde ingangspartij. De naam van het gebouw is ontleend aan raadspensionaris Johan de Witt die hier woonde van 1669 tot 1672. Het rijke interieur bevat onderdelen uit de bouwtijd en uit 18e eeuwse verbouwingen. Omstreeks 1730 ontstaan aan de achterzijde twee smalle vleugels. Iets later, ergens tussen 1736 en 1745, wordt in de voorkamer rechts een Lodewijk-XIV stucplafond vervaardigd. In het midden een voorstelling van Flora gezeten op wolken en voorzien van bloemenmand, en een zwevend kinderfiguurtje met een bloemenslinger. Waarschijnlijk is dit stucwerk van de hand van Carlo Laghi. Op het Lodewijk XIV-stucwerk verschijnen ook al de eerste rocailles. Een aarzelend begin van de rococo in Den Haag. Kort daarna zal het stucplafond in de rechterachterzaal zijn ontstaan met duidelijke rococo-ornamentiek. In de langwerpige uitbouw aan de rechterzijde wordt rond 1780 het Chinees Kabinet ingebracht. Dit interieur bestaat uit een wandbetimmering, een marmeren schouw met boezem en een stucplafond met geometrische partonen. De overgang van wandbetimmering naar stucplafond wordt gemaakt met een zware samengestelde gestukadoorde kooflijst. De versieringen op wand en plafond worden in verschillende kleuren geaccentueerd.

BRANDSCHADE GEÏNVENTARISEERD

In oude gebouwen schuilt steeds weer het gevaar van brand door oververhitting of kortsluiting in een elektrische installatie. Vermoedelijk is dit ook de oorzaak van de brand in het Chinees Kabinet. Deze brand heeft veel schade toegebracht aan de houten lambrizing en de verf op de houten wanden en het stucplafond. Vooral de hoge temperaturen hebben de verf ernstig aangetast. De brandweer heeft bij het opsporen van de brandhaard het stucplafond op drie plaatsen ernstig beschadigd. Verder was de ruimte vervuild door de roetaanslag op alle interieuronderdelen.

De Rijksgebouwendienst, eigenaar van het Johan de Witthuis, heeft restaurator Edwin Verweij verzocht een team van deskundigen bijeen te brengen om de schades op de specifieke vakgebieden in kaart te brengen, oplossingen voor herstel aan te dragen en aan te geven wat de varianten in herstel zouden gaan kosten.

Bij een eerste inspectie van het stucplafond bleek dat de samenhang van vertinlaag-raaplaag-pleisterlaag slechts op enkele plaatsen was verdwenen. Het stucplafond was op diverse plaatsen in de dwarsrichting gescheurd. Niet duidelijk was of dit door de brand of eerder was ontstaan. Daar waar de brand onder het plafond had gewoed was de verf verbrand en deels in de pleisterlaag getrokken. De stukken die uit de kooflijst waren gehakt door de brandweer moesten als verloren worden beschouwd. Het riet en het daarboven aangebrachte houten plafond (grondhout) waren nog in goede staat. In de hoek waar de brand had gewoed was het riet en het grondhout door de brand aangetast. Aan de hand van het eerste schadebeeld heeft een uitvoeriger inspectie plaatsgevonden. Hierbij inspectie zijn de verschillende schades en de bijbehorende hoeveelheden vastgelegd.

OPBOUW VAN HET STUCPLAFOND

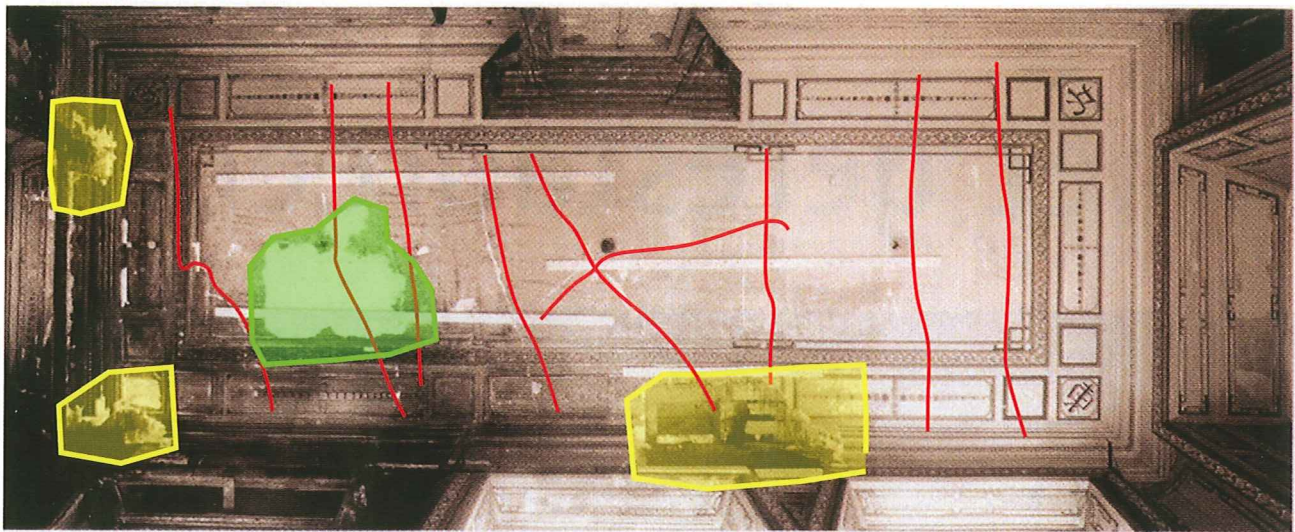
Door de beschadigingen aan het stucplafond en de ondergrond is de opbouw van het stucplafond en de kooflijst makkelijk af te lezen. Wat vreemd zijn de bijna hele bakstenen die in de kooflijst zijn verwerkt. Dit doet vermoeden dat de kooflijst van jonger datum is en bestaat

gstelling:

Kabinet gerestaureerd

circa 8.000 mm

circa 3.200 mm

scheuren

ontbrekend lijst- en stucwerk

losgelaten raaplaag

Chinese kamer stucplafond schade
opname juni 2005

2)

uit ander materiaal. Hoe strak de lijsten tonen vanaf de grond des te grilliger blijken ze te zijn wanneer je met je neus er bovenop staat. Zacht golft het stucplafond en de kooflijst. Dit is de charme van het stucplafond. Ogenschijnlijk strak maar door de hand van de stukadoor ter plaatse vormgegeven. Hierin ligt bij de restauratie ook de uitdaging om de hand van de oorspronkelijke stukadoor te volgen.

De opbouw van het stucplafond bestaat uit een vlak stucplafond waarop versieringen zijn aangebracht. De overgang naar de wanden bestaat uit een grote relatief rijk gedecoreerde en samengestelde geprofileerde kooflijst. Ook tijdens de restauratie wordt niet duidelijk of deze kooflijst van jonger datum is dan het stucplafond. Het stucplafond is traditioneel als volgt opgebouwd:

- Een vlak vuren- of grenenhouten plafond met spleten van 2 tot 5 cm tussen de houten delen.
- Met koperbinddraad en smeedijzeren nagels is op deze ondergrond riet aangebracht. Dikte van het binddraad is 0,75 mm, dikte van het riet circa 75-90 mm doorsnede.
- Het riet is van een vertinlaag voorzien in een traditonele kalkmortel.
- Daarop is een raaplaag in een traditionele kalkmortel aangebracht.
- Vervolgens zijn de lijsten ter plaatse getrokken.
- De versieringen in de perklijsten zijn ter plekke gesneden.
- Tenslotte is een pleisterlaag aangebracht om het geheel een glad, strak en vlak uiterlijk te geven.

Na het aanbrengen van het stucplafond is de wandbetimmering aangebracht en daarna de kooflijst. Het grond- en/of achterhout voor de betimmering is aan de bovenzijde tegen het stucplafond bevestigd. In de beschadigde hoek zijn houtskool/krijtstrepen aangetroffen op de raaplaag die gebruikt zijn om het lijstwerk op het plafond uit te kunnen zetten.

LIJSTWERK

Alle lijsten op het stucplafond zijn ter plaatse getrokken. Op de raaplaag zijn in het ruw de lijsten in grove kalk getrokken en daarna in een fijne pleisterlaag in het uiteindelijke profiel getrokken. De band met de ruitvormige versieringen is ter plaatse gesneden. Dit duidt op een hoge mate van verfijning; een kostbare en technisch lastige werkwijze. Bij reparaties blijkt dat dit optische spelletje maar moeilijk kan worden gespeeld door de stukadoor (zie uitvoering). De schijfjes zijn ter plaatse met behulp van onder andere een passer getrokken. De passerpunten zijn in een aantal schijfjes teruggevonden.

KOOFLIJST

De kooflijst is ter plaatse opgebouwd. Op een rietlaag met een dikte van circa 5 mm en koperbinddraad met een dikte van 0,60 mm is een vertinlaag aangebracht. Daarop is een lijst gemaakt waarin stukken baksteen zijn opgenomen als vulling. Vervolgens zijn op de ruwe vorm van de lijst de profileringen getrokken in een grove schelpkalkmortel en zijn de blokjes uitgesneden. Het geheel is voorzien van een dunne pleisterlaag.

SCHOUW

De kooflijst is in stuc rondom de schouwboezem doorgezet in dezelfde profileringen. Op de uitwendige hoeken van de lijst zijn geen blokjes maar dennenappeltjes toegepast. De marmeren beplating sluit met een naad - stelruimte - aan op de kooflijst. De kooflijst is gemarmerd in de kleur en adering van het marmer dat voor de schouw is gebruikt.

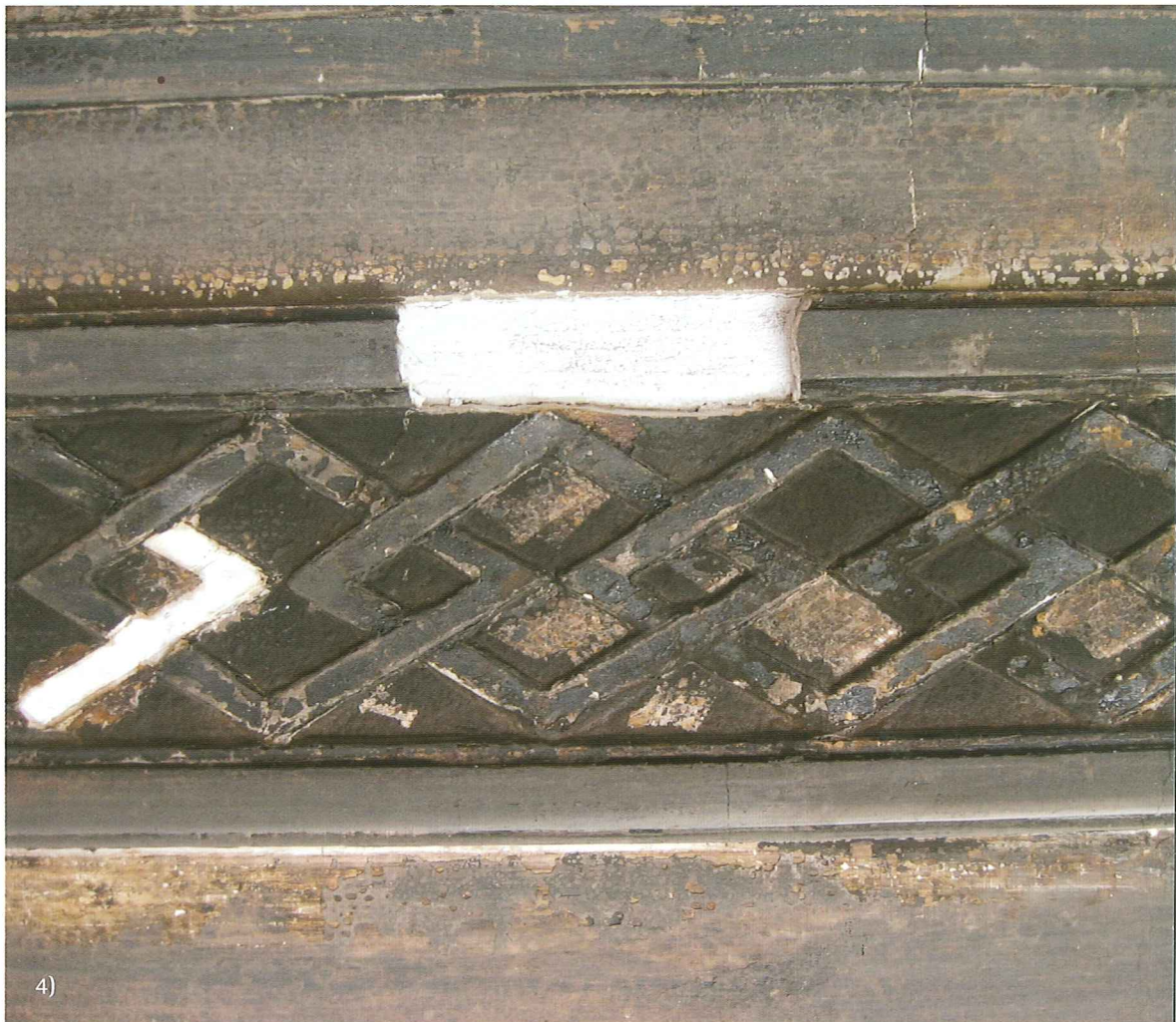
BESCHILDERINGEN OP HET STUCPLAFOND

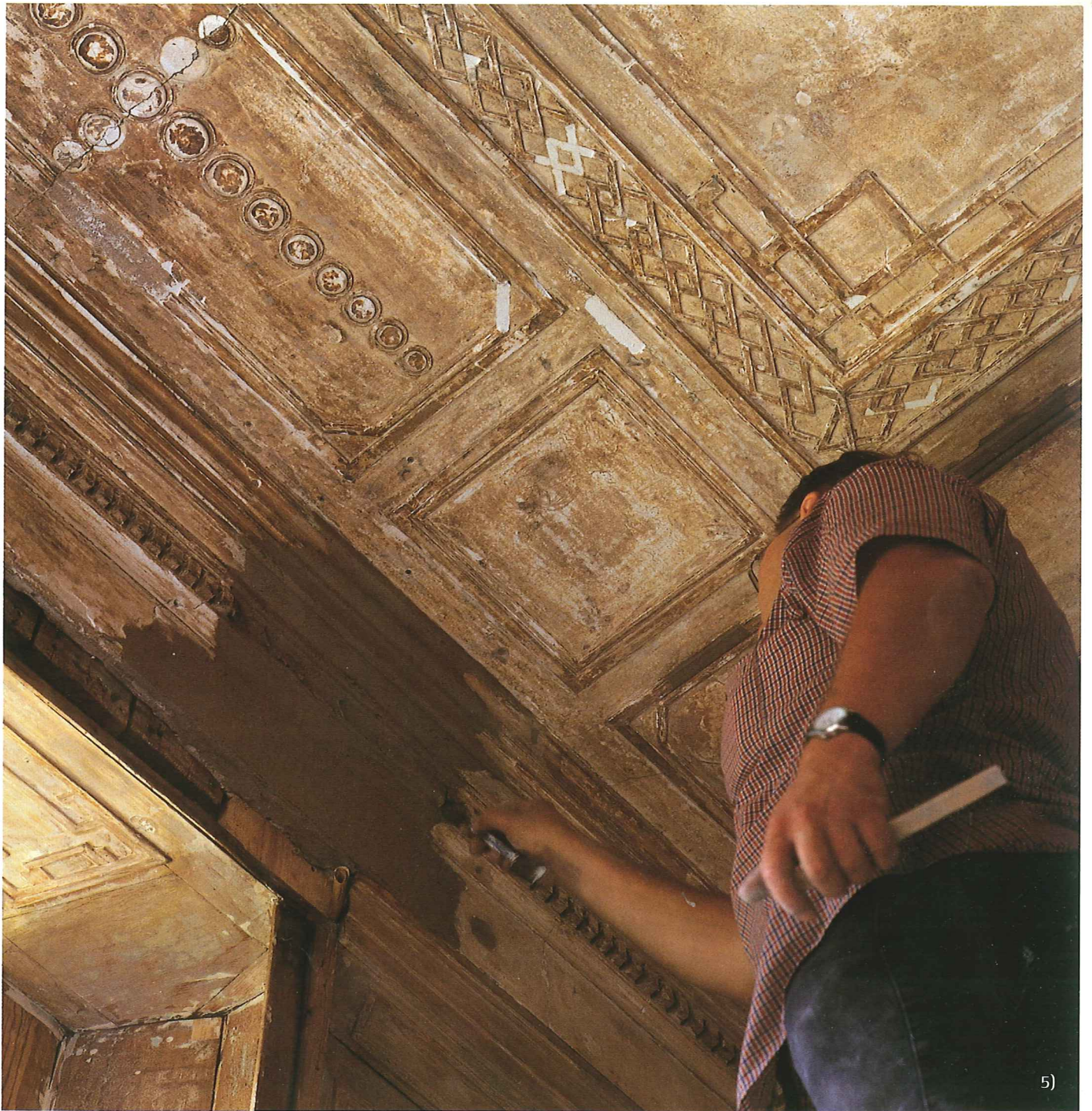
In de vier hoeken van het stucplafond zijn Chinese tekens opgenomen. In de hoek waar de brand heeft gewoed is het teken verloren gegaan. Uit mondelinge bron is vernomen dat deze tekens de vier jaargetijden symboliseren. Het plafond is geheel beschilderd. Het lijstwerk en de

2) Overzicht van de schade aan het stucwerk na de brand in februari 2005. Het op deze wijze in kaart brengen van de verschillende schades maakt het mogelijk een goede begroting en eenduidige offerte af te geven. Ook geeft dit beeld een goed overzicht van de soorten schades die zijn aangetroffen. Duidelijk is te zien dat het stucplafond in de loop der jaren is gedilateerd, waarschijnlijk door de werking van het gebouw.

3) Detailopname van de kooflijst: de opbouw van grondhout, riet, vertinen raaplaag is goed te zien. Ook de vulling van de kooflijst met stukken baksteen is waarneembaar.

4) Het vlechtwerk op het stucplafond is ernstig aangetast door de brand. Nadat de schilder het plafond had schoongemaakt bleek dat dit deel onherstelbaar was beschadigd en opnieuw moest worden gemaakt door de stukadoor. Het gestukadoorde vlechtwerk was losgekomen van de ondergrond. Opnieuw vastzetten was onmogelijk. Vervangen door nieuw "psychedelisch" werk van de restauratiestukadoor was de enige echte oplossing.

ornamenten worden benadrukt door de toegepaste kleurstellingen die aansluiten op de kleuren op de lambrizing en de luiken. Deze kleurrijke beschildering is in de twintigste eeuw aangebracht. De kroonlijst boven de schouwboezem is uitgevoerd als stucwerk. Daarop is een marmerschildering aangebracht die overeenkomt met het marmer van de schouw.

MATERIAALSAMENSTELLING VAN HET STUCWERK

Tijdens de voorbereidingen van de restauratie is met de opdrachtgever uitvoerig gesproken over de toe te passen materialen voor deze stucwerkrestauratie. Voor de onderbouwing van de materiaalkeuze is een aantal materiaalmonsters onderzocht op hun samenstelling door Stork CMT te Amsterdam. Het doel van het materiaalonderzoek is om na te gaan of de materiaalsamenstellingen ook voor het restauratiewerk kunnen worden gebruikt.

Het materiaalonderzoek naar de samenstelling van de verschillende raaplagen op basis van de drie onderzochte monsters uit het Chinees Kabinet levert op dat ze bestaan uit schelpkalk met een beperkte bijmenging van gips en fijn zand. De onoplosbare bestanddelen zijn te beschouwen als vulstoffen voor de mortel, in hoofdzaak fijn zand. Een analyse van de onoplosbare stoffen is niet uitgevoerd. De verhoudingen bindmiddel, poederkalk en structuurgips en vulstoffen - waaronder fijn zand - geven een wat vertekend beeld. De aangetroffen microscopisch waarneembare schelpresten zijn in de mortelsamenstelling wel gedetecteerd als poederkalk. Niet bekend is welke reductie als bindmiddel we hiervoor moeten toepassen. Blijft echter dat de verhouding bindmiddel-vulstoffen voor de raaplagen hoog is. Dat wil zeggen dat er verhoudingsgewijze veel bindmiddel is gebruikt. Aanzienlijk meer dan de huidige volumeverhoudingen 1 deel bindmiddel op 1 tot 2 delen vulstoffen. Het aangetroffen en bijgemengde gips

zal voor de eerste opstijving van de mortel hebben gezorgd, al dan niet in combinatie met de licht hydraulische werking van de schelpkalk. Het doorharden van de mortel zal door de carbonatatie van de aanwezige luchtkalk hebben plaatsgevonden.

KEUZES VOOR DE STUCDRAGER

Voor het restaureren van het stucwerk passeren in dit project een aantal mogelijkheden de revue. Allereerst de mogelijkheden in het gebruik van een stucdrager. De keuze bestaat uit riet (bestaand materiaal), steengaas of Stucanet®. Riet bijsteken levert problemen op bij de overgang van bestaand naar nieuw werk. In het plafond is geen ruimte om extra riet bij te steken. Ook de overgang naar het wandgedeelte van de kooflijst geeft aanhechtingsproblemen. Het riet ligt hier evenwijdig aan de gevel. Op het plafond is de richting haaks op de gevel. Voor een goede overgang van bestaand naar nieuw materiaal ligt het gezien de beperkte omvang van de ontbrekende delen niet voor de hand hier riet te gaan toepassen.

Met steengaas of Stucanet® als stucwerkdrager kunnen de gaten met deze dragers worden opgevuld. De keuze voor steengaas of Stucanet® ligt meer in het verwerkingsgemak dan in de kwaliteit van deze materialen. Uiteindelijk is voor Stucanet® gekozen vanwege een eenvoudige verwerkingswijze.

KEUZE VOOR DE MORTEL

Voor de opdrachtgever was het van belang de keuze van de mortels zoveel mogelijk aan te laten sluiten bij het originele materiaal.

Dit leidde tot een basiskeuze in het gebruik van hydraulische kalkmortel. Om ter plaatse te kunnen aanhelen en modelleren biedt een hydraulische kalkmortel namelijk het voordeel dat in korte tijd voldoende stijfheid wordt verkregen om in een aantal dagen de volledige dikte te kunnen bereiken. Voor de vertin- en raaplaag wordt dan een grofkorrelige mortel gebruikt. Voor de pleisterlaag een zeer fijne mortel. Bijmenging van gips is in dit geval niet nodig. Wel is het van belang de mortel voldoende vochtig te houden tijdens het uithardingsproces. Afdekken met folie na het aanbrengen van een volgende laag is in het algemeen voldoende. Bij het selecteren van producenten van dergelijke mortels werd in overleg met de heer B. Verheij van materiaalgroothandel Bofimex gekozen voor een Unilit 65 restauratiemortel.

KEUZE BIJ DE OVERGANG OUD NAAR NIEUW WERK

Ter voorkoming van scheurvorming bij de overgang van oud naar nieuw werk was het idee om een strook van het bestaande pleis-

5) De restauratiestukadoor Anton van Delden in actie. Het experiment van het snijden in de Unilit 65 mortel gaat als gesneden koek. Alle twijfels ten spijt blijkt dat dit een formidabel materiaal is om dergelijke restauratie-opgaven te klaren.

6) Roestvaststalen pleisters met gaten plakken om de scheuren te overbruggen in het stucplafond.

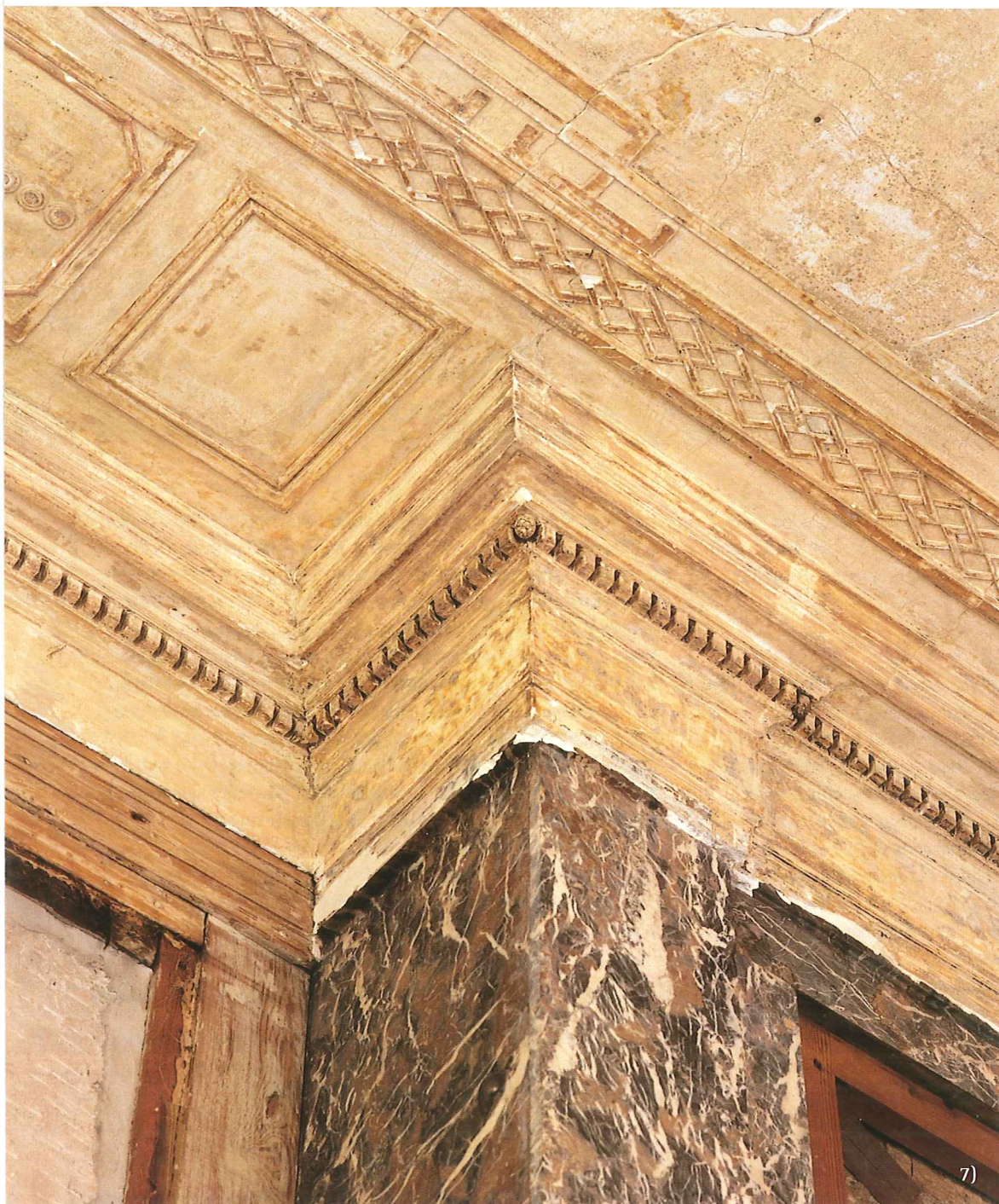
terwerk van circa 50 mm breed te verwijderen. Op deze vrijgelegde raaplaag zou dan een strook polyesterdoek kunnen worden geplakt. Daarop zou dan met een fijne Unilit 65F mortel de pleisterlaag worden hersteld. Echter de bestaande vertin- en raaplaag zijn zo zwak dat uiteindelijk gekozen is om stroken rvs-staal met gaatjes op regelmatige afstanden ter overbrugging van oud naar nieuw werk aan te brengen. Om het hoogteverschil met de pleisterlaag weg te werken, werd ter plaatse van de rvs-strip met een Dremel de pleisterlaag uitgefreesd. De strip zorgt voor een goede drukverdeling op de brose vertin- en raaplaag. Op die manier wordt de druk van de schroeven beter verdeeld over de zwakke raaplaag. Deze techniek werd ook gebruikt om scheuren te overbruggen. Het voordeel van de vele gaatjes in de rvs-strips is dat de pleisterlaag die hierop wordt aangebracht

beter aan de onderliggende raaplaag kan hechten. Dit verkleint de kans op tekening in de loop der tijden. De scheuren zelf zijn dichtgezet met een Rasocal-mortel. Dit is een zeer fijne kalkmortel.

De reparaties aan de pleisterlaag zijn uitgevoerd in een Unilit 65 restauratiemortel. Voor het glad krijgen van de pleisterlaag is deze afgewerkt met een Rasocal-kalk.

TIJDSDRUK; OOK HIER

Bij een restauratie waar ook andere disciplines bij betrokken zijn, ontstaat altijd een moment dat de planning leidraad wordt voor de voortgang. De spanning neemt toe en de kwaliteit van het werk dreigt er onder te lijden. Ook hier was een afspraak gemaakt over een voorlopige opleverdatum. Echter de schrijnwerker, die niet alleen de

7/8) Na het schoonmaken wordt de overgang van marmer naar stucwerk aan de schouwboezem zichtbaar. De ontbrekende delen in stuc worden aangevuld in gips. Vervolgens zal de schilder het marmeren en zo visueel laten aansluiten bij het marmer van de schouw.

wandbetimmeringen en raamluiken moest restaureren maar ook de vloer ontdoen van parket en oude lijmresten, had iets meer tijd nodig. De restauratie van het stucwerk kwam zo toch nog in het gedrang. Maar restauratiestukadoor Anton van Delden van Delstuc wist met zijn team het werk wel op tijd af te ronden. Al moesten ze daar wel een aantal drempels voor nemen.

De opbouw van de nieuwe stukken kooflijst kostte tijd. Iedere dag kon maximaal 2 tot 2,5cm worden opgezet; dikkere lagen zakten uit. En elke laag moest de tijd krijgen om te drogen voor er weer verder kon worden gewerkt. Verbluffend daarentegen was het gemak waarmee de blokjes gesneden konden worden in de verse mortel. Daar waren vooraf nog de nodige vraagtekens bij geplaatst. Alle discussies over afmallen en gietstukken maken werden echter van de steiger geveegd nu het mogelijk bleek te zijn alles ter plaatse te vormen en te snijden. De glooiingen van het plafond, de oneffenheden die door de tand des

tijds waren ontstaan, konden zo worden gevolgd. Zodat, wanneer de schilder zijn werk heeft gedaan, er van de ingreep van de stukadoor niets meer is te zien.

CHINESE PUZZEL

Bij het herstel van vlechtwerk tussen de smalle bandjes op het vlakke stucplafond dreigde een Waterloo voor stukadoor Van Delden. Wat ligt op wat? En hoe schuift dit optisch weer onder het volgende stukje? Iedere vijf, zes tot zeven centimeter weer hetzelfde gepuzzeld en dat boven je hoofd, in natte grauwe mortel. Kortom een werkje met opperste concentratie. Uiteindelijk, na menig keer zwoegen en corrigeren, krijgt hij het toch voor elkaar en mag de opdrachtgever tevreden zijn over de geleverde prestatie. Alleen wanneer je als toeschouwer op de steiger staat, kan je de worsteling ervaren die de vakman daar heeft doorgemaakt. Van een afstand lijkt het zo

9)

10)

11)

9/10/11/12) De situatie direct na de brand, na het schoonmaken en aanvullen van de schades aan het stucplafond en nadat de schilder zijn werk heeft afgerond en alles weer in de originele kleuren is geschilderd.

12)

eenvoudig. Dat maakt het stucplafond met zijn versieringen ook zo boeiend en bijzonder.

Het overige werk, zoals cirkeltjes trekken, lijsten aanvullen, scheuren dichten en het geheel weer glad pleisteren en afwerken behoorde tot de routine van de restauratiestukadoor. Vervolgens, na een eerste ronde van de schilder, werden de onvolkomenheden weggewerkt en was het stucplafond klaar voor de kleurrijke afwerking die dit Chinees Kabinet waarschijnlijk ooit heeft gehad.

KWETSBAAR PROJECT

Inmiddels, ruim twee jaar na de brand, kan het Chinees Kabinet nog altijd zijn pracht niet opnieuw openbaren. Het wachten is nog op de behanger. De papieren behangselen liggen klaar om te worden opgespannen maar vanwege een ongeluk heeft de vakman zijn werk nog niet kunnen afronden. Wat maar weer eens de kwetsbaarheid van dergelijke restauratieprojecten aangeeft. Maar een ander vergelijkbaar voorbeeld is er in Nederland niet te vinden. Het

resultaat is een inspanning van vele vakdisciplines die bijeen zijn gebracht door de eigenaar de Rijksgebouwendienst en de onderzoeker en coördinator Edwin Verweij. Hoe bescheiden ook de rol is geweest van de restauratiestukadoor, het vakmanschap dat hij in de jaren heeft opgebouwd heeft hier zijn vruchten afgeworpen.

PERSOONLIJKE NOOT

Tenslotte merk ik hier als onderzoeker en begeleider van de stucwerkrestauratie op dat de professionaliteit voor de stukadoor ook in het restauratievak verder toeneemt. Het stappenplan van analyse tot plan van aanpak en uitvoering dat ontwikkeld is voor de opleiding tot restauratiestukadoor heeft ook hier gewerkt. Deze methodiek bestaat uit de zorgvuldige opbouw van de stappen die gezet moeten worden. Hierin vinden de alternatieven die worden aangedragen hun plaats, wat leidt tot de uiteindelijke beslissingen die het mogelijk maken dat de stukadoor zijn werk als professional naar behoren kan doen. <<

Door Wijnand Freling